

שיחת מו"ר ראש הישיבה
הרה"ג הרב יעקב שפירא שליט"א
יום הכיפורים
שנה שתיים-עשרה תשפ"א

נקרא אל אלוקים בחזקה

בפתיחה של הסליחות בלילה הזה אומרים לפי חלק מהמנהגים: "עם ה' חזקו ונתחזקה ונקרא אל אלוקים בחזקה". כתוב פה בפסוק שני דברים. קודם כל, להתחזק. שנית, נקרא אל אלוקים בחזקה. עם ה', חזקו ונתחזקה בזה שאנחנו עם ה'. לנו יש למי לזעוק, לזעוק למלך. ונקרא אל אלוקים בחזקה, כי בשעת צרה יש חובה של תפילה לא מ"לעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג) אלא מ"ויחל משה את פני ה' אלוקיו" (שמות לב, יא), יש מצוות עשה לזעוק בשעת צרה. ימים נוראים נחשבים כשעת צרה, ספרי חיים וספרי מתים פתוחים. והרמב"ן בסוף פרשת בא (שמות יג, טז) כותב, שמה שכתוב "ויקראו אל אלוקים בחזקה" בספר יונה (ג, ח), מכאן שתפילה צריכה קול. לכן אנחנו אומרים עם ה' חזקו ונתחזקה ונקרא אל אלוקים בחזקה. כשחסרה ההרגשה שאנחנו עם ה', "ומי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו" - חסר בחזקו ונתחזקה, חסר בנקרא אל אלוקים בחזקה. כשהאדם זועק בחזקה, זה מראה שהוא יודע שהנה ה' ניצב עליו. שה' שומע אותנו, שהוא פועל, שהוא מנווט.

שמחת מחילת העוונות

בכניסת יום כיפור מברכים שהחיינו. בד"כ מברכים שהחיינו בקידוש על כוס של יין, שאין אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה). אבל כשאין יין ביום כיפור, מברכים שהחיינו לא על הכוס, הרמב"ם (הלי שבת פכ"ט הכ"ג) מביא את זה. בחג מברכים על הכוס וביום כיפור גם בלי כוס. אומר שם המגיד משנה, ונהגו ששליח ציבור מוציא ס"ת, כמו שאנחנו עושים בכל נדרי, ואז הש"צ אומר את ברכת הזמן. הפירוש הוא, שברכת שהחיינו אומרים על זמן של שמחה, ולכן אין אומרים שירה אלא על היין, לכתחילה אומרים על כוס יין. אבל ביום כיפור אין את היין, אבל יש את השמחה. מה זו שעת השמחה? ס"ת. "פיקודי ה' ישרים משמחי לב" (תהילים יט, ט), "טובים דודך מיין" (שה"ש א, ב). לכן בליל יום כיפור מברכים שהחיינו כשאנו עם ספר התורה לפני

שמחזירים אותו לארון. "ביום חתונתו וביום שמחת לבו" (שה"ש ג, יא), הכוונה על יום כיפור, שבו נתנו הלוחות השניות. גם עבודת יום כיפור, "וגילו ברעדה". אדם צריך לשמוח, להתחזק, שהקב"ה נתן לנו יום אחד בשנה של כפרה, מחילת עוונות. אומר רבינו יונה בספר שערי תשובה, שהמצווה לאכול בערב יום כיפור זה לא רק כמו אותם השיטות שאדם צריך להתחזק כדי שהוא יאכל לצום, אלא אדם אוכל בתשיעי כדי שהאדם יבטא את השמחה שלו על כך שהגיע זמן מחילת עוונות. לפי דבריו, גם מי שלא צם ביום כיפור צריך בערב יום כיפור להביע את השמחה על זה שהגיע זמן מחילת עוונות. איך היינו נראים בליל יום כיפור? לכן, גם שמחת בית השואבה, היא לא הייתה סתם שמחת הרגל, אלא היא המשך השמחה של מחילת עוונות. לכן הגמרא בסוכה (גא) אומרת מה היו שרים שם "אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב וימחל לו", וכתוב בירושלמי (סוכה כב:) שיונה הנביא זכה לנבואה ששרתה עליו בשמחת בית השואבה. זו שמחה של מחילת עוונות, היא נתנה לו את הכוח לנבואה. ולכן יונה הוא זה שנשלח לנינוה לומר להם שיחזרו בתשובה.

איזהו גיבור שבגיבורים?

גם עבודת התשובה לא צריכה להיות מתוך ייאוש, אלא קודם "כל עם ה' חזקו ונתחזקה", "וגילו ברעדה". יום כיפור מתחיל מאתנו, בין אדם למקום ובין אדם לחברו, אבל המשנה (בבא קמא ח, ז) אומרת שהמוחל לא מספיק שימחל, אלא הוא צריך להתפלל על מי שהוא מחל לו, כמו שכתוב אצל אברהם שהוא התפלל. מסביר המאירי בב"ק, מפני שאם הוא לא מתפלל עליו - סימן שהוא לא מחל לו בלב שלם, והרמב"ם מביא את זה בהל' דעות (פ"ו, ה"ו). הרמב"ם מלמד אותנו שאם אתה מתפלל על מי שאתה מוחל לו, אז זה מעיד על האישיות שלך, על האופי שלך, על המידות. לכן הרמב"ם מביא את זה בהל' דעות, שכן זה לא רק עדות שבאמת מחלת, זה גם עדות מי אתה. האם אתה רק מן

השפה ולחוץ או שיש כך משהו אמיתי. כתוב (אבות דרבי נתן כג, א) "איזהו גיבור שבגיבורים - מי שהופך את שונו לאוהבו". צריך את הגבורה הזאת, זה לא פשוט. ומחילה שבין אדם למקום צריך להיות גיבור, במחילה שבין אדם לחברו צריך להיות גיבור; וצריך עוד גבורה אחת, שאדם גם ימחל לעצמו. יש הרבה אנשים בכל הגילאים שהולכים כל היום על קפידות על עצמם, עם כעסים על עצמם. כן עשיתי ולא עשיתי ומה יכולתי לעשות. עם נטייה ברורה להסתכל רק על הצד השלילי. ביום כיפור צריך "מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו" (ויקרא טו, ל), בין אדם למקום, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו, שאדם ימחל לעצמו על מה שהוא כן עשה או לא עשה. שהכל יהיה כליל תכלת, שיהיה מושלם, נקי. זו הסגולה האמיתית של יום כיפור.

בעין איה הרב מסביר, שיוזי זה לא רק ויזי על חטאים. מביא ביכורים מתוודה, אך הוא לא מזכיר עוונות, הוא מזכיר את הדברים החיוביים שהוא עשה. גם על זה צריך להתוודות. ויזי שאדם לא מרמה את עצמו שהוא יודע את האמת. שהוא לא מזלזל ומפחית בדברים שהוא כן עשה. אע"פ שהם בעצם קוראים הסברים, אני לא מתוודה עכשיו על מה שעשיתי, אני מתוודה עכשיו על הגלגולים הקודמים... יש לנו מה להסתפק בגלגול הזה. צריך לזכור את המדרגה שלנו, להיות אמיתי כלפי הקב"ה, כלפי החברים וגם כלפי עצמנו. ולא תמיד זה קל. חובת הלבבות כותב, שלפעמים אדם מחפש מישהו שהוא פגע בו, והוא לא מוצא אותו. אבל אם הוא באמת רוצה להגיע לכך, אומר חובת הלבבות, הקב"ה יעורר בליבו של אותו אדם שהוא ימחול לו גם מבלי שראית אותו. זה ממש מים קרים על נפש עייפה, מה שאומר חובת הלבבות. אבל זה מראה לנו שבלי המחילה זה לא הולך. "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך" (תהילים כה, ח), הישרות גם מצד הקב"ה. כתוב בספר דברים "ועשית הישר והטוב" (דברים ו, יח) אומר שם רש"י, מה זה הישר, להתנהג לפני משורת הדין. טוב וישר ה', על כן יורה חטאים בדרך. הוא מתנהג אתנו לפני משורת הדין, אז גם אנחנו צריכים לנהוג כך. "כל המעביר על מידותיו מעבירים לו על כל פשעיו" (ר"ה יז). אדם הראשון חזר בתשובה אחרי החטא, וכתוב בחז"ל (בראשית רבה כב, יג) שהוא פתח ואמר "מזמור שיר ליום השבת, טוב להודות לה'... להגיד כי ישר ה' צורי ולא עולתה בו" (תהילים צב). הקב"ה הולך אתנו במידת הישרות, גם לפני משורת הדין. חז"ל (ויקרא רבה י, ה) אומרים שאדם הראשון וקין נפגשו, אדם הראשון שאל את קין, מה עשית אחרי החטא, אחרי שהרגת את הבל? אמר לו: "עשיתי תשובה ונתפשרתי". תשובה זה לפני משורת הדין. הגמרא בסנהדרין (י) אומרת שפשרה זה לפני משורת הדין. על זה אומר הכתוב, "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך". אדם הראשון כפר

בטובה, הוא אמר "האישה אשר נתת עמדי" (בראשית ג, יב). מי שלא יודע להכיר טובה, מי שכופר בטובה, הוא גם לא יכול להתוודות לפני הקב"ה על מה שהוא צריך באמת להתוודות. עד שפתח ואמר אדם הראשון "טוב להודות לה'" - "להודות" מלשון ויזי ומלשון תודה, לא להיות כפוי טובה, לדעת את האמת.

עקירת רצון בעקירת מעשה

המסילת ישרים בפרק ד' שואל, מה הפירוש של תשובה? למה שהיא באמת תועיל? הרי שאלו את הנבואה ושאלו את החכמים ועד ששאלו את הקב"ה אף אחד לא אמר שאפשר לעשות תשובה ויתכפר לו? מסביר המסילת ישרים, שעקירת רצון כעקירת מעשה. אדם שעומד בערב יום כיפור וביום כיפור לפני הבורא, הוא מסתכל בזווית אחרת על כל השנה. הוא אומר לעצמו, אילו הייתי יודע אז מה שאני יודע היום, לא הייתי עושה את זה. זה נחשב לעקירת רצון, מה שהוא עשה אז לא היה במוזעות אמיתית. עקירת רצון כעקירת מעשה. בתורה יש מושג כזה של עקירת רצון כעקירת מעשה, שמתברר למפרע כאילו הייתי שיכור ולא שלטתי במעשים שלי במקום אחד - בהתרת נדרים, שאדם בא לחכם ואומר לו, אילו הייתי יודע כך וכך לא הייתי נודר, והחכם מתיר לו את הנדר. לכן בערב יום כיפור, אנחנו אומרים כל נדרי כפתיחה ליום כיפור. התרנו נדרים כבר בערב ראש השנה, ויש כאלה שעושים את זה בעשרת ימי תשובה, ובכל זאת אנחנו גם עושים את זה בכניסת יום כיפור - מפני שזו התשתית לעקירת רצון כעקירת מעשה, לתשובה. שם בנדרים התורה אורמת לנו שיש מושג כזה, שמה שמתברר לאדם למפרע שדבר שהוא עשה שלא ברצון שלם זה לא מעשה אמיתי, זה לא מתייחס אליו. לכן בפתיחה של יום כיפור אנחנו שוב חוזרים ואומרים כל נדרי. "בכלהו איחרטנא בהון", כותב בתשובות הריב"ש, חרטה של תשובה. אני חוזר בי, אני עושה תשובה על דבר שאני אמרתי ואני יודע שאני לא יכול לקיים. לכן פותחים את יום כיפור בעקירת רצון כעקירת מעשה. שלדעת המסילת ישרים זה יסוד התשובה, רצון האדם. הבחירה החופשית של האדם, עקירת רצון כעקירת מעשה. יום כיפור הוא יום של שמחה בגלל הלוחות השניות, שמחה על הכפרה, שמחה על הישרות. בעשי"ת יש מדרגת "בכל קראנו אליו" (דברים ד, ז), שגם ליחיד יש דרגה של ציבור.

סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון

יזוע מה שאומר המשך חכמה בפרשת אחרי מות, שלכן אומרים בתפילה "כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון בכל זור ודור". כי אתה סלחן לישראל, על מה שעמ"י אמר "אלה אלוהיך ישראל" (שמות לב, ז) חטא בבין אדם למקום. "ומחלן לשבטי ישורון" על בין אדם לחברו

שהתחילו בחטא האחים במכירת יוסף. לכן מדגישים את שני הדברים האלו. וכשהאחים באו ליוסף אחרי פטירת יעקב אבינו, הם אמרו לו שיעקב אמר "אנא שא נא פשע אחיך ופשע עבדי אלוקי אביך" (בראשית ג, יז). על מה הם בקשו? כתוב בשם האר"י הקדוש, שהם בקשו על עצמם אבל הם גם בקשו גם על "עבדי אלוקי אביך" על עשרת הרוגי מלכות. החטא הזה של יוסף, האחים ידעו שאם יוסף לא ימחל להם אז בדורות הבאים הקב"ה יתבע את עשרת הרוגי מלכות בגלל חטא מכירת יוסף. ולכן בפיוט שמזכירים במוסף של יום כיפור את עשרת הרוגי מלכות ההתחלה היא זה על מה שחכמים באו למלך ואמר להם מה הדין בגונב איש ומכרו ונמצא בידו. "ויבך יוסף בדברם אליו" (שם) לא כתוב שיוסף מחל להם. כך אומר רבינו בחיי, מפני שאם הוא מוחל אז צריך להגיד בפה, ואם הוא מוחל הוא גם צריך להתפלל כמו שהבאנו מהגמרא שמחילה צריכה להיות בביטוי פה. ולכן היו עשרת הרוגי מלכות, על מחרם בכסף צדיק, כי המחילה של יוסף לא הייתה בפה. "כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון בכל דור ודור", זה דבר שמתמשך בכל דור "על מחרם בכסף צדיק" (עמוס ב, i).

הקטורת - בין אדם לחבירו

כהן גדול נכנס לקדש הקדשים עם קטורת, שיא העבודה זו הקטורת. בכל יום אנחנו מתפללים "והשב את העבודה לדביר ביתך", ואומר הרד"ק ש"דביר" זה קדש הקדשים. בכל יום אנחנו מתפללים לא רק באופן כללי לבנות את ירושלים ולהחזיר את הקורבנות, אלא מוסיפים בקשה על דביר ביתך, שתהיה לנו שוב את הכפרה של הקטורת בקדש הקדשים. הגמרא (כריתות i) אומרת שהקטורת עשויה גם מחלבנה, מדבר שריחו רע. ואומרת הגמרא "א"ר שמעון חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני קטורת". ועל מה מכפרת הקטורת? אומרת הגמרא (יומא מד), שהקטורת מכפרת על לשון הרע, על דברים שבין אדם לחברו, ולכן משה רבינו אמר לאהרון הכהן שייקח את הקטורת במחלוקת קורח. מי יכול להיכנס לקדש הקדשים עם קטורת? רק אהרון הכהן, אוהב שלום ורודף שלום. בנימין בכה על צאווריו של יוסף (בראשית מה, יז), ואומר שם רש"י שהוא בכה על חורבן שני בתי המקדש - גם על בית שני שנחרב בעוון שנאת חנם, והגמרא (מגילה כו) אומרת שקדש הקדשים נבנה בחלקו של בנימין, ומסביר המדרש, מפני שבנימין היה היחיד מבין האחים שהיה נקי לגמרי מחטא מכירת האחים את יוסף. רק שם אפשר לכפר בקטורת על לשון הרע, "מחלן לשבטי ישורון". לכן ביום כיפור הפתיחה של התפילה היא "אנחנו מתירים להתפלל עם העבריינים" - יום אחד בשנה של אחדות מוחלטת, מלאה, ובלעדיה אין את הכפרה של יום כיפור. "עוונותיכם

היו מבדילים ביניכם ובין אלוקיכם" (ישעיהו נט, ב). אומר השפ"א, לא מבדילים בינינו ובין הקב"ה, אלא ביניכם, עצמכם. יום כיפור הוא היום המיוחד, אחד בשנה, שהקב"ה נתן לנו "והייתה זאת לכם... אחת בשנה" (ויקרא טז, לד). אבל גם שבועות זה אחת בשנה, וכן סוכות זה אחת בשנה? מה הכוונה אחת בשנה ביום כיפור? הקב"ה נתן לנו ברכה שח"ו לא נצטרך כפרות אחרות. והייתה זאת לכם אחת בשנה, יום כיפור, הקטורת, בין אם לחברו יחד עם בין אדם למקום, ביחד עם בין אדם לעצמו. כשאנחנו אומרים את סדר העבודה של כהן גדול, "וכך היה אומר וכו' וכשהיה אומר את שם ה' כולם היו כורעים ומשתחוים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שואל הט"ז, אנחנו רק אומרים את סדר העבודה, מתארים את מה שהם עושים, וא"כ למה גם אנחנו משתחוים, הרי אנחנו לא שומעים את שם ה' יוצא מפי כהן גדול? אומר הט"ז דבר נפלא ביותר, כשאומרים את סדר העבודה זה לא רק הקראה של מה שהיה. אלא אדם ירגיש ביום כיפור שהוא רשאי להיות באווירה של בית המקדש, כאילו הוא נמצא שם והוא חווה את מה שהיה שם. זה לא סיפור על מה שהיה. נכון שאנחנו חווים את זה, אבל בפועל אין לנו בית מקדש. לכן אחרי סדר העבודה אומרים שכל אלה היו בזמן שהיה בית המקדש, אבל ביום כיפור יש כוח לאדם להתרומם. כמו שהקב"ה אמר לאדם הראשון, "אם תיטיב שאת" (בראשית ד, ז) לשון התנשאות. אדם יכול להתרומם יותר. "מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד" (ברכות לד). הר"ן כותב בנדרים שלפעמים חולה שמתרפא מבריא יותר ממצבו שהיה לפני החולי. "אם תיטיב שאת" - יותר ממה שהיית קודם. אומר הט"ז, זה העבודה בסדר העבודה של יום כיפור. לחוות את מה שהיה שם, לא כאמירה בעלמא. לכן כורעים ומשתחוים כשאנחנו אומרים את מה שהיה בסדר העבודה בבית המקדש.

חותמו של הקב"ה אמת

"כל זמן מאיר בתכונתו", כותב הרב זצ"ל בהקדמה לאורות התשובה. לכל זמן יש את הנקודה המיוחדת שלו, ובוודאי כולנו מרגישים את זה בזמן הזה. הקב"ה מדבר אלינו. "אתה נגלית בערפלי טוהר" היה שם מסכים, עננים. כותב הרב במאמרי ראי"ה, למה באמת הקב"ה נגלה בערפלי טוהר? לפעמים האור הוא כ"כ גדול, שלנו אין יכולת לקבל את מה שהקב"ה רוצה לתת לנו. אדם לא יכול להסתכל בעיני בשר ודם על השמש, הוא צריך איזו חציצה בינו לשמש. זה מה שהיה במעמד הר סיני, נגלית בערפלי טוהר לא בגלל הכיסוי עצמו, אלא כדי שתהיה יכולת לקבל את מה שמעבר לכיסוי, את הנעלם. לא תמיד אנחנו יודעים להבין את מה שהקב"ה רוצה שנבין. מבינים בגדול שלא נחזור לשגרה השגרתית, הרגילה. אנחנו מאמינים בני מאמינים, חותמו

של הקב"ה אמת (שבת נה). כך אומרים בפיוט ביום כיפור, אומר הבית יוסף בספרו מגיד מישרים, שאין לקב"ה חותמת, והכוונה על מקום החותם, שבסוף המכתב יש חותם של שולח המכתב. אומר הבית יוסף, הרבה פעמים אדם מקבל מכתב והוא בהתחלה לא מבין מה רוצים ממנו. אבל כשהוא מגיע למקום החותם ורואה מי השולח, אז הוא מבין למפרע את כל המכתב. אומר הבית יוסף, על זה אומרים שחותמו של הקב"ה אמת, מי שמתבונן וזוכר ומייחל להגיע למקום החותם עד סוף התהליכים, הוא רואה שכל מה שהקב"ה עושה בעולם - הכל אמת. כל התקופות וכל הזמנים, גם בזמנים שלנו.

בי ימצא חלל

לפעמים מרוב שאדם רוצה כ"כ להזדכך, הוא שקוע מאוד בעבר שלו. כותב הרב בכמה מקומות, שהאדם ידלג על השלב הזה. אם הוא ידלג על העבר שלו לשם שמיים כדי שהוא יוכל להתאמץ בעבודת ה' בשמחה, אזי הקב"ה יעזור לו שהוא גם יפעל למחול את העבר. "לא היו ימים טובים לישראל... כיום הכיפורים" (תענית ד, ה) "וגילו ברעדה" (תהילים ב, יא), לשמוח בזמן הכפרה. "ומי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו", אבל "וגילו ברעדה". זה לא בא מתוך זלזול חלילה, מה שהאדם צריך לעשות, להתוודות, וידוי של אמת על מה שיש לנו לתקן. ואני לא אומר את הדברים כדי להעיר למישהו משהו, אלא כדי שנברר אנחנו לעצמנו, למצוא כל אחד לפי מה שהוא איך להשתדל שנהיה יותר טובים. "כי ימצא חלל בקרבך" (דברים כא, א) זקני ב"ד צריכים להתוודות, שלא פטרנוהו בלא לוויה. זו פרשת עגלה ערופה, ערבות הדדית. לפני שיוסף נפגש עם יעקב אבינו, הוא שלח אליו עגלות, ואומר רש"י, שיוסף הזכיר ליעקב שהסוגיה האחרונה שהם למדו יחד זו הייתה עגלה ערופה. מה המשמעות? הוא רק אמר לו שהוא זוכר את מה שהוא למד לפני שלושים שנה? זה יותר עמוק. מפני שיעקב ביקש מיוסף, "לך נא ראה את שלום אחיך" (בראשית לז, יז) אבל הוא הוסיף עוד שתי מילים "והשיבני דבר", ויוסף הלך לראות אבל הוא לא השיב תשובה ליעקב כי מכרו אותו. על זה יוסף שלח עגלות ליעקב אבינו, לומר: כל מה שאני במצרים, הקב"ה גלגל אותי לכאן, הכל היה "כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם" (שם מה, ה), זה הכל היה המשך אחד "לך נא ראה את שלום אחיך", ועכשיו שאני שולח לך את

העגלות אני מקיים את "והשיבני דבר". על זה זקני ב"ד מתוודים. אם יש חלל, ולא דווקא חלילה מת. לא פטרנוהו בלא לוויה, מתוודים על כך שאולי לא היה יחס מספיק נכון למישהו ולכן אח"כ קרה מה שקרה. על זה זקני ב"ד מתוודים. שלא יהיה חלל, שלא יהיה ריקנות ח"ו.

ועל זה גם אני רוצה לומר לכל התלמידים, שלא יעלו על לבו של מישהו, שיש מישהו שפטרנוהו בלא לוויה, בפרט במצב המורכב הזה. מצב לא שגרתי, וב"ה תורה שלמדנו באף היא שעומדת לנו. ובעז"ה היא שתעמוד לנו. אבל א"א לומר שהכל יצאנו ידי חובה במאה אחוז. על זה כתוב "כי ימצא חלל" - אם יש ריקנות, אם יש מישהו ח"ו שיש לו הרגשה של "לא פטרנו בלא לוויה" שהיה איזה חוסר יחס ח"ו, שום דבר לא היה במזיד, אפילו לא בשוגג, אפילו לא קרוב לכך. זו לא בושה, צריך להגיד את זה בפה. אני משמש לפה לא רק לעצמי אלא לכל מי שאולי שייך לעניין הזה, כמו שאמרנו מקודם, לא להתבייש. לא בדברים שבין אדם למקום, לא בדברים שבין אדם לחבירו, לא בדברים שבין אדם לעצמו. במקום שאדם נמצא בחבורה קדושה כמו תלמידי הישיבה הזאת. ועל זה מסיימת התורה שם "ונכפר להם" (דברים כא, ה) שהקב"ה בעז"ה יכפר לכולנו, כל אחד ומאוויו לבו. לב יודע מרת נפשו. כל אחד, אני ואתם, החשבון האישי והפרטי שלו. להיות גיבור בגיבורים, לתגבר יותר את הדאגה לזולת. לתגבר יותר גם את הדברים שבין אדם למקום, של "איש לרעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק" (ישעיה מא, ו). ידוע שדברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. אמר הרצ"ה פעם פירוש נפלא - אם הם נכנסים ללב של מי שאומר אותם, כתוצאה מכך בעז"ה הם יכנסו ללב השומעים.

חזקו ונתחזקה

בעז"ה נתחזק כולנו בעבודת ה' בתקופה הזאת, שהיא לא תביא אותנו חלילה לרפיון בתורה או בתפילה. לעשות כל מיני חשבונות, זה לא זמן שכ"כ לומדים, אז אולי ככה וככה, הקב"ה יחזק את עם ה'. "חזקו ונתחזקה ונקרא אל אלוקים בחזקה", ונהיה סמוכים ובטוחים שהתפילה פועלת, התפילה יוצרת, "כי הוא לבדו בעל מלחמות, זורע צדקות, מצמיח ישועות", והוא בעז"ה יביא אותנו ל"אור חדש על ציון תאיר". גמר חתימה טובה לנו ולכל ישראל.